ISSN 0203-2031

Адукацыя і Выхаванне

У нумары:

Магчымыя прычыны перагрузкі школьнікаў

Беларускае маладзёжнае грамадскае аб'яднанне ратавальнікаў-пажарных

Педагагічны савет як сродак кіравання навучальна-выхаваўчым працэсам школы

Тэсціраванне ў адукацыі: замежны і айчынны вопыт

Сацыяльна-псіхалагічныя аспекты ўсынаўлення

2 · 2007

Ідэі калектывізму і індывідуалізму ў айчыннай этыка-педагагічнай думцы сярэднявечча

В.С.Болбас

У артыкуле аналізуюцца асноўныя падыходы ў педагагічнай думцы сярэдневяковай Беларусі да калектывісцкіх і індывідуалістычных асноў грамадскага ўладкавання і адпаведнай пабудовы выхаваўчага працэсу. Робіцца параўнанне з аналагічнымі накірункамі развіцця педагагічнай тэорыі і практыкі ў Заходняй Еўропе і Расіі.

Праблема індывідуалізму і калектывізму з'яўляецца адной з асноватворных пры арганізацыі жыцця любога грамадства. Практычна самыя значныя адметнасці культур залежаць ад іх арыентацыі на калектыў альбо на асобу. На працягу развіцця цывілізацыі індывідуалізм і калектывізм сфарміраваліся ў якасці найважнейшых маральных прынцыпаў, якія вызначаюць прыярытэт адпаведных вартасцей сацыяльнай супольнасці. З этыка-філасофскіх пазіцый асэнсаванне праблемы было распачата яшчэ Дэмакрытам і сафістамі, пазней гэтага пытання не абыходзіў ні адзін грамадазнаўца. У самастойны накірунак вывучэнне гэтай праблемы аформілася ў канцы XVIII– пачатку XIX стагоддзяў. Ідэалогія індывідуалізму ў значнай ступені апраўдвала капіталістычныя пераўтварэнні Новага часу.

Дамінаванне калектывісцкіх ці індывідуалістычных тэндэнцый у грамадстве ў значнай ступені вызначае характар педагагічнай тэорыі і практыкі. Фактычна ўся педагагічная навука савецкага перыяду будавалася на прынцыпе калектывісцкага падыходу ў выхаванні. Гэты напрамак актыўна распрацоўвалі такія вучоныя, як Я.А.Аркін, П.П.Блонскі, Н.К.Крупская, А.С.Макаранка, А.П.Пінкевіч, М.М.Пістрак, В.М.Сарока-Расінскі, В.А.Сухамлінскі і іншыя.

Разглядаемай праблеме ўдзялялася істотная ўвага і ў педагагічнай тэорыі сучаснай Беларусі. Ускосна набыткі айчыннай педагагічнай думкі ў гэтым напрамку закранаюцца ў працах такіх даследчыкаў педагогікі ў нашай краіне, як Г.П.Арлова, В.У.Буткевіч, К.У.Гаўрылавец, В.А.Капранава, К.А.Кулінковіч, С.В.Сяліцкі, Г.Р.Сянькевіч, С.А.Умрэйка, І.Ф.Харламаў. Спецыяльнага даследавання, прысвечанага развіццю ідэй індывідуалізму і калектывізму ў педагагічнай думцы Беларусі, пакуль што не праводзілася.

Абшчыннасць язычніцтва

Ч.Дарвін, распрацоўваючы тэорыю паходжання чалавека, адзначаў, што маральныя пачуцці бяруць пачатак у пачуццях абшчыннасці, якія існуюць нават у жывёл. Вучоны ўказваў, што з развіццём разумовых здольнасцей абавязкова развіваецца і грамадскі інстынкт, які, на яго думку, з'яўляецца рухавіком развіцця маральных пачуццяў. Абапіраючыся на такія ўяўленні аб паходжанні маралі, многія вучоныя робяць заключэнне, што сама прырода з'яўляецца першакрыніцай усіх маральных паняццяў і наступнага развіцця маралі.

Як і ў іншых народаў, маральнае выхаванне з часоў свайго зараджэння насіла ў нас грамадскі характар. На працягу ўсяго свайго існавання наш народ меў цесную сувязь з жывой і нежывой прыродай, і гэта непасрэдна вызна-

чала характар і змест яго маральна-выхаваўчых ідэй. Са старажытных часоў нашы продкі спрабавалі выпрацаваць правілы супольнага жыцця з іншымі людзьмі, найбольш агульныя асновы паводзін, што садзейнічала фарміраванню агульначалавечых каштоўнасцей, не звязаных непасрэдна з канкрэтным гістарычным перыядам, культурай. Такім чынам, маральныя нормы і правілы грамадства ўтрымлівалі агульначалавечыя каштоўнасці і дапаўняліся асаблівасцямі самабытнай культуры народнасці. Паняцці дабра і зла выпрацоўваліся не на аснове іх дачынення да асобнага чалавека, а на аснове таго, чым яны з'яўляюцца для людской супольнасці. Увогуле, грамадскі лад жыцця з'яўляўся істотным фактарам развіцця маралі.

У эпоху язычніцтва выхаванне будавалася на калектывісцкіх пачатках. Пракопій Кесарыйскі ў «Вайне з готамі» апісваў усходніх славян як народ выключна калектывізаваны, «здаўна жыўшы ў народапраўстве... шчасце і няшчасце ў іх лічылася справай агульнай» (цыт. па: [1, с. 237]). А.І.Клібанаў адзначае, што «здаўна ў абшчыне існавалі няпісаныя, але ўсемагутныя рэгламентацыі, замацаваныя ідэалагічна ў племянных культах» [2, с. 14]. Выхаваннем маладога пакалення займаўся ўвесь род; больш таго, у перыяд родавага ладу па-за межамі абшчыны немагчыма было само існаванне чалавека, ізгоі былі асуджаны на немінучую смерць.

Хрысціянскі калектывізм

Хрысціянская эпоха прынесла новае разуменне калектывізму. У многім грамадскі характар выхавання вынікае з сутнасці хрысціянскага веравучэння. Асабліва дзівосную сумяшчальнасць у гэтым напрамку выявілі візантыйскае хрысціянства і маральныя ўяўленні славян. Даследчыкі адзначаюць, што адной з асноўных рыс хрысціянства было вылучэнне ў якасці асноўнага прыярытэту ў жыцці чалавека не яго асабістага шчасця, а шчасця грамадства, справядлівасці, прызнання раўнапраўя ўсіх людзей, даравання крыўдаў [3, с. 105]. У праваслаўі заўсёды агульнае пераважае над адзінкавым. Але гэтае агульнае прадстае не ў безабліччных схемах, а ў канкрэтных асобах [4, с. 92]. Праваслаўе на ўсходнеславянскіх землях заснавала культ чалавека саборнага. Гэта выразна прасочваецца ў «Жыціі Еўфрасінні Полацкай», дзе гаворка ідзе аб тым, што асветніца ўсім

Валерый Сяргеевіч Болбас,
кандыдат педагагічных навук,
прарэктар па вучэбнай рабоце Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя І.П.Шамякіна

сваім жыццём прапаведвала адзінства людзей у дабрыні і супрацьстаяла варожасці, нянавісці, міжусобіцам [5, с. 78].

Найбольш яскравым праяўленнем саборнасці і калектывісцкага падыходу ў хрысціянскім выхаванні з'яўляюцца сумесныя малітвы, а таксама царкоўныя святы. Напрыклад, у «Жыціі...» апісана свята адкрыцця царквы Святога Спаса. Агіёграф само паняцце святочнасці трактуе як рэалізацыю вышэйшага прынцыпу духоўна-маральнага яднання ўсіх людзей [6, с. 72]. Адносіны чалавека і калектыву ён разглядае ў плане абавязкаў першага перад другім. Для таго каб быць карысным грамадству, чалавек павінен далучыцца да Бога, гэта значыць дасягнуць маральна-духоўнай дасканаласці. Маральныя імператывы паводзін чалавека, успрынятыя і ўсвядомленыя ім асабістыя абавязацельствы перад Богам з'яўляюцца адначасова і абавязацельствамі перад людзьмі.

У жыційнай літаратуры, якую можна аднесці да візантыйскага напрамку маральна-этычнай думкі Старажытнай Русі, лейтматывам праходзіць думка аб тым, што чалавек не можа дасягнуць маральнай дасканаласці індывідуальна. Толькі ў калектыве магчыма максімальнае раскрыццё ўсіх граней асобы. Менавіта там чалавек набывае ўпэўненасць у тым, што як асоба ён можа праявіцца ў адносінах з іншымі. Д.С.Ліхачоў адзначаў: «...чалавек быў у цэнтры ўвагі мастацтва феадалізму, але не чалавек сам па сабе, а ў якасці прадстаўніка пэўнага ася-

роддзя, пэўнай ступені на лесвіцы феадальных адносін» (цыт. па: [4, с. 92]). Сярэдневяковую культуру ўвогуле мала цікавіла індывідуальнасць.

Калектывісцкі падыход да арганізацыі працэсу маральнага выхавання з усёй паўнатой ажыццяўляўся на ўсходнеславянскіх землях у дзейнасці манастыроў. У «Жыцці Феадосія Пячорскага» падрабязна апісваецца быт манахаў, іх калектыўная праца і малітвы. Сам Феадосій і яго вучні ў аснову існавання ставілі калектыўны клопат адзін аб адным, а таксама аб навакольных людзях: «Во время голода святой печёт хлеб из лебеды для множества приходящих к нему, и горький хлеб чудесно становится сладким» (цыт. па: [7, с. 65]). Феадосій не толькі не ізаляваў свой манастыр ад навакольнай рэчаіснасці, але і паставіў яго ў самую цесную сувязь з мірскім грамадствам. Мысліцель дастаткова негатыўна адносіўся да ідэі пустэльніцкага адасаблення, самотніцтва. Манах, на яго думку, павінен быць у акружэнні сваёй брацii, у адваротным выпадку яго могуць чакаць цяжкія спакушэнні.

Аналагічныя працэсы адбываліся і на беларускіх землях. Прыродна-кліматычныя ўмовы, абшчыннае землекарыстанне, адсутнасць рабаўладальніцтва і іншыя гісторыка-генетычныя і культураўтваральныя фактары спрыялі выдзяленню беларусамі ў якасці вызначальных якасцей дасканалага чалавека тых, што скіроўвалі яго да абшчыннасці, супольнасці, фарміравалі спакойны, разважлівы характар. Схільнасць беларускага народа да калектывізму дасягнула найбольш высокага ўзроўню якраз у эпоху сярэднявечча. Шырокае распаўсюджанне набывае ў гэты час суседская абшчына. Жыхары аднаго ці некалькіх пасяленняў аб'ядноўваліся ў так званую грамаду, сумесна валодалі зямлёй, мелі ўласныя органы самакіравання. Гэтую схільнасць замацоўвалі і такія старадаўнія народныя звычаі, як талака, сябрына, бонда і інш.

Індывідуалізм у этыцы хрысціянства

Важна адзначыць, што ў адрозненне ад язычніцкага перыяду, калі паняцці дабра, маральнасці вызначаліся інтарэсамі толькі людской супольнасці, хрысціянская этыка акцэнтуе ўвагу і на ўзвышэнні кожнага індывіда, на неабходнасці адносіцца да іншых, як да самога сябе [6, с. 79]. Маральныя запаветы хрысціянства звяртаюцца ў асноўным да ўнутранага свету індывіда, яго сумлення. Нават абмежавальны характар маральных нормаў уяўляе не толькі абмежаванне дзейнасці чалавека адносна іншых, але ў першую чаргу ўстанаўленне міжуласных думак і ўчынкаў. Адносіны да іншых – гэта перш-наперш адносіны да самога сябе, што стварае аснову для таго, каб, як і ў этычных вучэннях антычнасці, абсалютнае дабро і ўласнае шчасце зліваліся ў адзінае цэлае.

Так, ужо ва Уладзіміра Манамаха і Данііла Заточніка мы знаходзім патрабаванне індывідуальнага падыходу да маральнага развіцця асобы. Абапіраючыся на думку аб разнастайнасці Сусвету, Манамах робіць вывад аб неаднолькавасці людзей. «Якія разнастайныя чалавечыя твары!», – здзіўляецца князь у сваім «Павучэнні» (цыт. па: [4, с. 92]). Прызнаючы індывідуальнасць кожнай асобы, мысліцель больш мякка і цярпіма, у параўнанні з іншымі аўтарамі, глядзіць на асабістае чалавечае жыццё.

Манамах захоўвае язычніцкае разуменне прыроды і чалавека ў ёй: усё, што існуе ў Сусвеце, «дал Бог на угодье людям, на веселье». Таму ні ў задавальненні плоці, ні ў мірскіх справах ён не бачыць нічога грахоўнага. Дабрачыннасць, карысная для грамадства праца – галоўны паказчык богаўгоднасці (чытай – маральнасці) чалавечага жыцця. Грамадзянскую актыўнасць, якая дапускае індывідуальнасць асобы, Манамах супрацьпастаўляе фанатычнаму выкананню царкоўна-манастырскіх устанаўленняў. Хто «церпіць... адзіноцтва, чарненне, голад» – лішнія людзі [8, с. 37].

Даніiл Заточнік у сваім «Маленні» першы ва ўсходнеславянскай сярэдневяковай маральна-этычнай думцы засяродзіў увагу на пачуццях і поглядах асобнага чалавека, прычым чалавека, не абцяжаранага рызай мітрапаліта, як Іларыён, або велікакняжацкай уладай, як Уладзімір Манамах. Чалавек у «Маленні» Даніiла Заточніка паўстае як асоба, якая вышэй за ўсё ставіць пачуццё асабістай годнасці і інтэлект, здольнасць крытычна мысліць. Аўтар адвяргае фармальную, знешнюю рэлігійнасць, ён падкрэслівае, што «богу нельзя солгати» (цыт. па: [9, с. 38]). Даніiл сцвярджае, што чалавек цікавы сам па сабе – незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, сацыяльнага статусу. Адсюль вынікае, што ў маральным выхаванні неабходны індывідуальны падыход.

Згодна з евангельскімі ўяўленнямі, урата-

ванне чалавечай душы строга індывідуальнае і залежыць ад уласных намаганняў чалавека. З распаўсюджаннем хрысціянства, не памяншаючы важнасці калектывісцкіх, абшчынных прынцыпаў, пашыраецца індывідуалістычны кампанент. Прыклад Еўфрасінні Полацкай яскрава сведчыць аб тым, што дзякуючы індывідуальнаму падыходу яна дасягнула значных поспехаў у маральна-духоўным выхаванні сваіх сясцёр. У той жа час вынік маральна-духоўнага ўдасканалення асобы і грамадства асветніца бачыла найперш у грамадскай еднасці. Яна «всех хотяше имети, яко едину душу» (цыт. па: [7, с. 8]). Як і ў іншых хрысціянскіх святароў, індывідуальны падыход быў асноўным у прапаведніцка-выхаваўчай дзейнасці Клімента Смаляціча і Кірылы Тураўскага.

Такім чынам, у маральна-этычнай думцы Старажытнай Русі пры дамінаванні калектывісцкіх прынцыпаў у маральным выхаванні асобы акцэнтуецца ўвага і на індывідуальным падыходзе. У многім гэта сугучна хрысціянскай антрапалогіі. Так, В.В. Зяньkоўскі пісаў, што «прырода ў людзях не толькі аднолькава, але яна адна на ўсіх, а асоба ў кожнага свая – непараўнальная» [10, с. 124]. Менавіта асабістыя якасці з'яўляюцца творчым пачаткам у чалавеку: асоба можа змагацца са сваёй прыродай, уплываць на яе.

Гарманізацыя падыходаў

Геапалітычнае становішча Беларусі на мяжы заходняй і ўсходняй цывілізацый прадвызначае своеасаблівасць развіцця айчыннай духоўнай культуры. Істотны ўплыў на фарміраванне індывідуалістычных і калектывісцкіх прынцыпаў аказалі шматлікія ідэалагічныя фактары, сярод якіх найважнейшым быў фактар шматканфесійнасці. На беларускіх землях адносна мірна суіснавалі праваслаўе, каталіцызм, уніяцтва, пратэстантызм і інш. Адрозненні антрапалагічных дактрын розных веравучэнняў абумовілі фарміраванне розных падыходаў да маральна-духоўнага выхавання, у тым ліку і ў пытанні індывідуальнага і калектыўнага.

Усе хрысціянскія ідэолагі аднадушна сцвярджаюць, што кожны чалавек валодае свабодай волі і таму нясе адказнасць за свае ўчынкі. У праваслаўі, дзе свабодзе волі надавалі надзвычай важнае значэнне, лічыцца, што яна дапамагае кожнаму маральна ўдасканаліцца, пераўзысці самога сябе ў любві, пры неабходнасці – дайсці да самаахвяравання. Праваслаўе, удзяляючы шмат увагі чалавечай асобе, разглядала яе з пазіцый саборнасці, гэта значыць яднання людзей на аснове любві да Бога і прыярытэтнасці маральных каштоўнасцей. У каталіцызме «самаўладдзе душы» не выступае ў якасці вядучай парадыгмы развіцця асобы. Каталіцкі мысліцель А.Любак, спасылаючыся на «Пасланне да рымлян» апостала Паўла, адзначае: «Царква прадвызначана. Царква, і тым самым у ёй усялякі чалавек і ўвесь свет» [11, с. 170]. Аўгусцін Блажэнны закладвае асновы вучэння аб прадвызначэнні чалавека, якое аказала вызначальны ўплыў на ідэалогію каталіцызму. З аднаго боку, каталіцкая этыка значна абмяжоўвае свабоду волі, бо лічыць, што «жаданне нашай свабоды без межаў супярэчыць волі Бога» [11, с. 175], і таму чалавек павінен падаўляць сваю волю, імкнуцца да паслухмянасці. Але ж «у самой сваёй паслухмянасці розум знаходзіць рухаючы стымул» [11, с. 176]. Усё, што чалавек пазнае на гэтым шляху аб сабе самім, дапамагае яму асэнсаваць уласнае месца ў свеце і знайсці свой шлях уратавання. Менавіта адсюль ідуць вытокі індывідуалістычных ідэй, якія занялі дамінуючае становішча ў пропаведзі, нават у самой літургіі каталіцкай царквы.

Яшчэ больш спрыяльную глебу для развіцця індывідуалістычных ідэй ствараў на беларускіх землях з XVI стагоддзя пратэстанцкі рух. Прадстаўнікі Рэфармацыі абвясцілі права кожнага чалавека па-свойму інтэрпрэтаваць Біблію. Пратэстантызм дапускае магчымасць індывідуальнага ўратавання. Наогул, у этыцы рэфарматараў найважнейшае месца займала палажэнне аб асабістай адказнасці чалавека перад Богам без пасрэдніцтва афіцыйнай царквы. Згодна з ідэямі пратэстантызму, чым бліжэй чалавек да Бога, тым больш ён аддзяляецца ад зямной рэчаіснасці і адрозніваецца ад іншых. Каштоўнасць індывіда бачылася не ў прыналежнасці да пэўнай супольнасці, а, наадварот, у істотным адрозненні ад яе членаў. У далейшым у айчыннай этыка-педагагічнай думцы досыць арганічна спалучаліся патрабаванні індывідуальнага падыходу і грамадскага характару маральнага выхавання.

Небывалы ўзлёт ідэй індывідуалізму спарадзіла ў Заходняй і Цэнтральнай Еўропе эпоха Адраджэння. Погляды еўрапейскіх гуманістаў падчас нават супярэчылі хрысціянскаму вера-

вучэнню. Вера ў людзей, іх магчымасці, узвелічэнне кожнай асобы ўздымала індывіда да ўзроўню Бога. Падобнымі ідэямі была прасякнута і педагагічная думка еўрапейскіх краін.

З некаторым спазненнем еўрапейскі рэнесансавы рух дакаціўся і да беларускіх зямель. Адным з першых яго прадстаўнікоў стаў Францыск Скарына. Найвялікшая яго заслуга заключаецца ў тым, што ён паспрабаваў еўрапейскія рэнесансавыя ідэі спалучыць з асаблівасцямі светапогляду свайго народа. Гуманізм Скарыны – гэта ў значнай ступені хрысціянізаваны гуманізм заходнееўрапейцаў. Асветнік прапануе, з аднаго боку, скіраваць выхаваўчыя намаганні на фарміраванне асобы, якая бачыла б сэнс свайго жыцця ў служэнні «пожитку посполитому». З другога боку, ён падкрэслівае значнасць кожнага індывіда для грамадства і жадае, каб кожны чалавек і ўсе людзі «добре жили на свете» [12, с. 26].

Імкненнем аб'яднаць ідэі агульнага дабра і ўласнага шчасця прасякнуты працы Міколы Гусоўскага, Сымона Буднага, Яна Ліцынія Намыслоўскага, Васіля Цяпінскага, Сімяона Полацкага і іншых беларускіх мысліцеляў эпохі Адраджэння. Мікола Гусоўскі ўзорам арганізацыі супольнага жыцця лічыў зубрыны статак, дзе пануе прынцып: «Кожны – за гурт, гурт – за кожнага». Я.Намыслоўскі слушна адзначаў, што грамадства заўсёды павінна памятаць, што прырода схіляе кожнага індывіда да ўласных дзеянняў. С. Полацкі засяроджваў увагу на поглядах Арыстоцеля наконт чалавека як істоты «содружной».

Народна-выхаваўчыя погляды

Абшчынныя падыходы замацоўваліся і ў народнай педагогіцы Беларусі. Само паняцце дабра разумелася ў беларусаў як карысць для іншых, для грамадства. Скарбонка народнай мудрасці захоўвае шмат прыказак, якія падкрэсліваюць перавагу калектыўнага ладу жыцця: «Моцны статак чарадою, а людзі грамадою» [13, с. 374], «У гурце нішто не страшна» [13, с. 375], «Адзін дуб у полі – то не лес» [14, с. 83], «Калі робіш укупе, не баліць у пупе» [13, с. 374]. Тым не менш у народзе паступова фарміруецца ідэя аб неабходнасці ўліку ў грамадскім жыцці інтарэсаў канкрэтнай асобы. З'яўляюцца пастулаты, якія прапагандуюць пачуццё ўласнай годнасці, узвышэнне асабістага «Я». Робяцца спробы не пакінуць па-за ўвагай кожнага асобнага чалавека. «Няхай кажан сам сябе глядзіць» [14, с. 109], «Як пасцелеш сабе, так і выспішся» [13, с. 145] – зазначае народная мудрасць. Шырокія сувязі з краінамі Заходняй і Цэнтральнай Еўропы садзейнічалі пранікненню ў грамадскую свядомасць рэнесансавых індывідуалістычных ідэй. Падчас аграрнай рэформы XVI стагоддзя на беларускіх землях у многіх месцах абшчыннае землекарыстанне змянілася падворным, што разбурала абшчынны лад вясковага жыцця і ўсталёўвала прыватна-ўласніцкія, індывідуалістычныя тэндэнцыі. Для параўнання, у Расіі падобныя працэсы набралі сілу толькі ў пачатку XX стагоддзя, у сувязі са сталыпінскай рэформай. Сур'ёзным зменам у жыццёвым побыце і духоўнай культуры беларусаў спрыялі таксама такія якасці нацыянальнай псіхалогіі, як засяроджанасць на ўласным унутраным свеце, схільнасць да адзіноты. Тым не менш народная думка хоць і дапускала выражэнне індывідуальнасці, клопат аб уласным шчасці, на першы план вылучала агульныя інтарэсы, дабрабыт грамадства.

У этнічнай педагогіцы беларусаў таксама засяроджвалася ўвага на тым, што побач з агульнымі адметнасцямі дзяцей пэўнага ўзросту існуюць індывідуальныя асаблівасці. Народная мудрасць папярэджвала: «Не роўны лес, не роўныя людзі» [13, с. 377], «Кожны чалавек пасвойму жыве» [15, с. 199]. Арыентацыя на здольнасці і магчымасці канкрэтных дзяцей давала эфектыўныя выхаваўчыя вынікі.

Такім чынам, адметнай асаблівасцю педагагічнай думкі сярэдневяковай Беларусі з'яўляецца тое, што айчынныя этыка-педагагічныя ідэі выразна скіраваны да супольнасці, абшчыннасці, агульнага дабра. Нават эпоха Адраджэння з яе сцвярджэннем індывідуалізму і адпаведныя ідэі Рэфармацыі на беларускіх землях не дасягнулі таго ўзроўню, да якога яны ўзняліся ў Цэнтральнай і Заходняй Еўропе.

Разам з тым падобная выснова не азначае ігнаравання ў айчыннай педагагічнай думцы індывідуальнага. Мэты, змест і шляхі арганізацыі выхаваўчых працэсаў, асабліва ў параўнанні з аналагічнымі ідэямі рускай грамадскапедагагічнай думкі, мелі на Беларусі значна большую індывідуалістычную скіраванасць. Але інтарэсы асобнага індывіда ніякім чынам не маглі быць задаволены праз нанясенне шкоды іншым.

Сучасным арганізатарам выхаваўчага

працэсу трэба ўлічваць дадзеную асаблівасць менталітэту беларусаў. Гэта не азначае, што мы не павінны разглядаць вопыт іншых краін у арганізацыі навучання і выхавання. Але некрытычны погляд на заходнія традыцыі, бяздумнае капіраванне чужых набыткаў наўрад ці прынясуць станоўчы вынік. Гіпертрафіраванае разуменне індывідуалізму – гэта якраз адзін са слабых бакоў сучаснага заходняга ладу жыцця. Нам варта ўзяць на ўзбраенне мудрасць нашых продкаў і імкнуцца да як мага большай гарманізацыі асабістага і грамадскага. Улічваючы асаблівасці айчынных этнапедагагічных ідэй і сучасныя накірункі развіцця цывілізацыі, мы абавязаны утылітарныя, геданістычныя погляды на сэнс чалавечага жыцця сумясціць з арыентацыяй на ідэі агульнага дабра. У гэтым напрамку выхавання мы маем трывалыя традыцыі. Па-першае, як адзначалася вышэй, вялікую дапамогу могуць аказаць ідэі нацыянальнай педагогікі. Па-другое, патрэбна асэнсавана, разважліва і крытычна выкарыстаць напрацоўкі педагогікі савецкага перыяду. Добры плён, як у тэарэтычных распрацоўках, так і ў практычным ажыццяўленні выхаваўчага працэсу, павінна прынесці выкарыстанне набыткаў хрысціянскай этыкі. Такі падыход дазволіць не парушыць пераемнасць у выхаванні нават у пераломныя перыяды грамадскага развіцця.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны / уклад. У.Г.Кароткі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1991. – 309 с.
2. *Клибанов, А.И.* Духовная культура средневековой Руси / А.И.Клибанов. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 368 с.
3. *Кропоткин, П.А.* Этика: избранные труды / П.А.Кропоткин. – М.: Политиздат, 1991. – 486 с.
4. *Забияко, А.П.* История древнерусской культуры / А.П.Забияко. – М.: Интерпракс, 1995. – 304 с.
5. Хрэстаматыя па старажытнай беларускай літаратуры: вучэбны дапаможнік. – Мінск: Вуч.-пед. выд-ва Мін-ва асветы БССР, 1959. – 473 с.
6. *Майхрович, А.С.* Становление нравственного сознания: Из истории духовной культуры Беларуси / Нац. акад. наук Беларуси. Институт философии и права. Отделение научной информации по гуманитарным наукам. – Мінск: Беларускі кнігазбор, 1997. – 206 с.
7. *Федотов, Г.П.* Святые Древней Руси / Г.П.Федотов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 384 с.
8. *Галактионов, А.П.* История русской философии IX–XIX вв. / А.П.Галактионов, В.Ф.Никандров. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1990. – 897 с.
9. *Новиков, А.И.* История русской философии / А.И.Новиков. – СПб.: Лань, 1998. – 320 с.
10. *Зеньковский, В.В.* Принципы православной антропологии / В.В.Зеньковский // Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси. – М.: Политиздат, 1990. – С. 115–148.
11. *Анри де Любак.* Католичество. Социальные аспекты догмата / Анри де Любак. – Милан: Христианская Россия, 1992. – 614 с.
12. *Скарына, Ф.* Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / уступ. арт., падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А.Ф.Коршунава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.
13. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / рэд. А.С.Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 560 с.
14. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. рэд. / А.С.Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 616 с.
15. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф.Янкоўскі. – 3-яе выд., дапрац., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.